

Δουλεύοντας με τους Ρομά: Συμμετοχή και ενδυνάμωση των τοπικών κοινοτήτων

Σύνοψη

Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης θεσπίζει δικαιώματα που έχουν ιδιαίτερη σημασία για τους Ρομά. Το σημαντικότερο είναι το δικαίωμα στη μη διάκριση (άρθρο 21).

Παρά τις προσπάθειες σε εθνικό, ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο, ώστε να βελτιωθεί η κοινωνική και οικονομική ένταξη των Ρομά στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), πολλοί από αυτούς εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν βαθιά φτώχεια, έντονο κοινωνικό αποκλεισμό και διακρίσεις. Αυτό συνεπάγεται συχνά περιορισμένη πρόσβαση σε ποιοτική εκπαίδευση, σε θέσεις εργασίας και σε υπηρεσίες καλής ποιότητας, καθώς και χαμηλά επίπεδα εισοδήματος, υποβαθμισμένο επίπεδο συνθηκών διαβίωσης, κακή υγεία και χαμηλότερο προσδόκιμο ζωής. Τα προβλήματα αυτά συνιστούν επίσης συχνά ανυπέβλητα εμπόδια στην άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται από τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ.

Τα τελευταία χρόνια η ΕΕ έχει εντείνει τις προσπάθειές της για βελτίωση της κοινωνικής ένταξης των Ρομά και για την καταπολέμηση των διακρίσεων και του αντιαθιγγανισμού. Σημαντική καμπή αποτέλεσε ο Απρίλιος του 2011, όταν η Ευρωπαϊκή Επιτροπή –αποφασισμένη να πετύχει μια ουσιαστικότερη αλλαγή– θέσπισε το πλαίσιο της ΕΕ για εθνικές στρατηγικές ένταξης των Ρομά μέχρι το 2020.¹ Το πλαίσιο αυτό καλεί τα κράτη μέλη να αναπτύξουν ειδικές εθνικές στρατηγικές ένταξης των Ρομά ή ολοκληρωμένα σύνολα

μέτρων πολιτικής για τη βελτίωση της ένταξης των Ρομά στην εκπαίδευση, στην απασχόληση, στη στέγαση και στην υγεία. Τον Δεκέμβριο του 2013, το Συμβούλιο εξέδωσε σύσταση για αποτελεσματικά μέτρα ένταξης των Ρομά στα κράτη μέλη, ζητώντας από αυτά να στηρίξουν «την ενεργό ανάμειξη των Ρομά στα κοινά, μέσω της ενίσχυσης της κοινωνικής, οικονομικής, πολιτικής και πολιτιστικής συμμετοχής τους στο κοινωνικό γίγνεσθαι, μεταξύ άλλων και σε τοπικό επίπεδο».² Η Επιτροπή αξιολογεί την πρόοδο της εφαρμογής της σύστασης σε ετήσια βάση.³

Ο Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ συμμετείχε στην ειδική ομάδα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τους Ρομά το 2010 και το 2011 και παρείχε στατιστικά στοιχεία βάσει ερευνών⁴ σχετικά με την κατάσταση των Ρομά. Ωστόσο, τα εν λόγω στοιχεία δεν μπορούσαν να εξηγήσουν τους λόγους για τους οποίους η επένδυση της ΕΕ στην ένταξη των Ρομά δεν απέδωσε τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Κατά συνέπεια, ο Οργανισμός εκπόνησε ένα πολυετές ερευνητικό έργο με σκοπό τον προσδιορισμό και την κατανόηση των παραγόντων που εμποδίζουν ή συντελούν στην επιτυχία των επενδύσεων για την ένταξη των Ρομά. Το έργο «Τοπική δράση για την κοινωνική ένταξη των Ρομά» υλοποιήθηκε σε 21 περιοχές σε

1 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2011), Πλαίσιο της ΕΕ για εθνικές στρατηγικές ένταξης των Ρομά μέχρι το 2020, COM(2011) 173 final, Βρυξέλλες, 5 Απριλίου 2011.

2 Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2013), Σύσταση του Συμβουλίου 378/1 της 9ης Δεκεμβρίου 2013 για αποτελεσματικά μέτρα ένταξης των Ρομά στα κράτη μέλη, ΕΕ 2013 C 378, σ. 378/6.

3 Για περισσότερες λεπτομέρειες, βλ. ιστοσελίδα της Επιτροπής για την ένταξη των Ρομά στις χώρες της ΕΕ.

4 FRA (2009), EU-MIDIS - Data in focus: the Roma, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Υπηρεσία Εκδόσεων).

11 κράτη μέλη της ΕΕ, ώστε να διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο γίνεται σεβαστή και εφαρμόζεται στην πράξη η αρχή υπ' αριθ. 10 των κοινών βασικών αρχών της ΕΕ για την ένταξη των Ρομά σχετικά με την ενεργό συμμετοχή τους.⁵ Η έρευνα είναι επίσης αναγκαία διότι μια βαθύτερη κατανόηση των παραγόντων που ευνοούν ή εμποδίζουν τις προσπάθειες ένταξης σε τοπικό επίπεδο είναι απαραίτητη προκειμένου να εκπονούνται μέτρα που ανταποκρίνονται στα εθνικά και ευρωπαϊκά πλαίσια πολιτικής, συμπεριλαμβανομένου του πλαισίου της ΕΕ για τις εθνικές στρατηγικές ένταξης των Ρομά, της οδηγίας για τη φυλετική ισότητα και της νομοθεσίας της ΕΕ για την καταπολέμηση των διακρίσεων, και να παρακολουθείται η εφαρμογή τους.

Το εν λόγω έργο διευκολύνει τη δραστηριοποίηση των Ρομά σε τοπικό επίπεδο, βελτιώνοντας την ικανότητά τους να συμμετέχουν στον μέγιστο δυνατό βαθμό επί ίσοις όροις με τις τοπικές αρχές και την κοινωνία των πολιτών. Η μεθοδολογία του περιλαμβάνει τον σχεδιασμό, τον προγραμματισμό, την εφαρμογή και την παρακολούθηση ενός ευρέως φάσματος παρεμβάσεων μικρής κλίμακας σε διάφορους τομείς, από την εκπαίδευση και την απασχόληση, μέχρι την υγειονομική περίθαλψη, τη στέγαση, τον πολιτισμό κλπ. Από ερευνητική σκοπιά, αυτές οι παρεμβάσεις αποτέλεσαν βασικό εργαλείο για την παραγωγή δεδομένων και πληροφοριών. Από τη σκοπιά των κοινοτήτων Ρομά που συμμετείχαν, οι εν λόγω παρεμβάσεις υπήρξαν αρχικά βασικό αποτέλεσμα του έργου, καθώς οι κοινότητες μπορούσαν μόνες τους να ορίζουν προτεραιότητες και να υλοποιούν δράσεις με την υποστήριξη των επιτόπιων ειδικών και των τοπικών αρχών. Η ανάπτυξη των δραστηριοτήτων του έργου συνέβαλε επίσης στο να δοθεί προσοχή στις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν καθημερινά οι Ρομά, οι Σίντι και άλλες ομάδες Ρομά και πλανόβιων ('travellers'), ευαισθητοποιώντας με τον τρόπο αυτό το κοινό σε θέματα διακρίσεων και αντιαθιγγανισμού. Ένα άμεσο αποτέλεσμα της ερευνητικής διαδικασίας είναι η διευκόλυνση των τρόπων συνεργασίας και δράσης μεταξύ τοπικών αρχών και κοινοτήτων Ρομά, σε πολλές περιπτώσεις όπου πριν δεν υπήρχαν τέτοιου είδους αλληλεπιδράσεις. Οι άνθρωποι έμαθαν πώς να εκφράζουν τις ανάγκες τους και να συνεργάζονται ώστε να βρίσκουν κοινές λύσεις

5 Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Συμπεράσματα του Συμβουλίου σχετικά με την ένταξη των Ρομά. 2947^η συνεδρίαση του Συμβουλίου Απασχόλησης, Κοινωνικής Πολιτικής, Υγείας και Καταναλωτών, Λουξεμβούργο, 8 Ιουνίου 2009, Κοινές βασικές αρχές για την ένταξη των Ρομά – όπως συζητήθηκαν κατά την 1^η συνεδρίαση της ολοκληρωμένης ευρωπαϊκής πλατφόρμας για την ένταξη των Ρομά, Απρίλιος 2009.

σε προκλήσεις ένταξης σε τοπικό επίπεδο. Υπό αυτή την έννοια, ακόμα και οι δοκιμές που πραγματοποιήθηκαν και τα σφάλματα που διαπιστώθηκαν κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας με σκοπό την επίτευξη συνεργασίας μεταξύ τοπικών αρχών, Ρομά και άλλων κατοίκων, συνιστούν πολύτιμες εμπειρίες που φωτίζουν τις πολυπλοκότητες και τις δυσκολίες γύρω από τις προσπάθειες ένταξης σε τοπικό επίπεδο.

Τα στοιχεία που παρήχθησαν μπορούν να βοηθήσουν την ΕΕ και τα κράτη μέλη της να βελτιώσουν τις πολιτικές τους, μεταξύ άλλων και τον σχεδιασμό των χρηματοδοτικών εργαλείων τους, ώστε να διευκολύνεται η ουσιαστική συμμετοχή των Ρομά σε δράσεις που αποσκοπούν στη βελτίωση της κοινωνικής τους ένταξης.

Ως εκ τούτου, οι βασικοί στόχοι της έρευνας ήταν:

- να προσδιοριστεί και να γίνει κατανοητό το τι αποδίδει και τι όχι όσον αφορά τα μέτρα για την ένταξη των Ρομά σε τοπικό επίπεδο, και οι λόγοι για τους οποίους συμβαίνει αυτό·
- να παραχθούν στοιχεία σχετικά με τη συνολική διαδικασία των προσπαθειών ένταξης των Ρομά σε τοπικό επίπεδο, συμπεριλαμβανομένου του τρόπου με τον οποίο οι κοινότητες και οι τοπικές αρχές ορίζουν προτεραιότητες, πώς οι κατά τόπους ενδιαφερόμενοι πετυχαίνουν συναινέσεις, πώς ακριβώς συμμετέχουν οι άνθρωποι και τι ρόλους αναλαμβάνουν·
- να διευκολυνθεί η συμμετοχή κοινοτήτων σε προσπάθειες ένταξης και να διερευνηθούν τρόποι με τους οποίους μπορούν να εφαρμόζονται διαφορετικές μέθοδοι συμμετοχής·
- να διαπιστωθεί εάν η ενισχυμένη συμμετοχή μελών της κοινότητας σε προσπάθειες σε τοπικό επίπεδο μπορεί να οδηγήσει σε καλύτερα αποτελέσματα ένταξης ή/και καλύτερα σχεδιασμένες πρωτοβουλίες σε τοπικό επίπεδο.

Η κύρια έκθεση αφορά την κατανόηση και τη διερεύνηση της διαδικασίας ένταξης των Ρομά σε τοπικό επίπεδο. Προσδιορίζει τους βασικούς παράγοντες που ευνοούν ή εμποδίζουν τις προσπάθειες ένταξης των Ρομά σε τοπικό επίπεδο – με άλλα λόγια, βοηθά να κατανοήσουμε τι αποδίδει και τι όχι όσον αφορά τα μέτρα για την ένταξη των Ρομά, και τους λόγους για τους οποίους συμβαίνει αυτό. Η έρευνα εκπονήθηκε στο πλαίσιο της ένταξης των Ρομά, αλλά η λογική και η μεθοδολογία της παρουσιάζουν ενδιαφέρον και πέραν των ζητημάτων που αφορούν τις κοινότητες Ρομά. Οι

συμμετοχικές προσεγγίσεις των δράσεων σε τοπικό επίπεδο και η ανάπτυξη στρατηγικών παρέχουν τη δυνατότητα βελτίωσης πολιτικών και έργων που αφορούν και άλλες ομάδες σε ευάλωτες καταστάσεις –όπως τα άτομα με αναπηρίες, τα παιδιά, οι άστεγοι, οι μετανάστες και οι πρόσφυγες– καθώς και τον γενικό πληθυσμό. Οι εν λόγω πρακτικές μπορούν επίσης να συμβάλουν στην ενδυνάμωση των πολιτών προκειμένου αυτοί να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους και να βελτιώσουν την κατάστασή τους σε τοπικό επίπεδο.

Η παρούσα συνοπτική έκθεση παρουσιάζει τα βασικά πορίσματα του επιτόπιου έργου και τις σχετικές γνώμες του FRA. Η κύρια έκθεση, με τίτλο *Working with Roma: Participation and Empowerment of local communities (Δουλεύοντας με τις κοινότητες Ρομά: συμμετοχή και ενίσχυση των τοπικών κοινοτήτων)*, παρουσιάζει τα λεπτομερή πορίσματα του επιτόπιου έργου. Επιπλέον, είκοσι μία μελέτες για περιοχές από τα έντεκα συμμετέχοντα κράτη μέλη της ΕΕ, καθώς και βίντεο και λοιπό υλικό που συνοδεύει την κύρια έκθεση, διατίθενται μέσω της ιστοσελίδας του έργου.⁶

6 Βλ. FRA (2018), *Working with Roma: Participation and empowerment of local communities*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων. Η ιστοσελίδα του έργου είναι προσβάσιμη μέσω του διαδικτυακού τόπου του FRA.

Κύρια ευρήματα και γνώμες του FRA

Η έρευνα αποκαλύπτει έναν πλούτο πληροφοριών σχετικά με την κοινωνική συμπερίληψη και την ένταξη των Ρομά στην πράξη. Όπως δείχνουν πολλές από τις επιμέρους τοπικές μελέτες, ουσιαστική και πραγματική αλλαγή μπορεί να επιτευχθεί, οι τοπικές κοινότητες μπορούν να ενδυναμωθούν και οι τοπικές αρχές μπορούν να γίνουν πιο υπεύθυνες και αποτελεσματικές σε ό,τι αφορά την προστασία και την προαγωγή των δικαιωμάτων των πολιτών σε τοπικό επίπεδο. Επιπλέον, η έρευνα δείχνει ότι οι συμμετοχικές διαδικασίες που ενδυναμώνουν τους πολίτες σε τοπικό επίπεδο ώστε να συμμετέχουν σε διαδικασίες λήψης αποφάσεων μπορούν να αποτελούν σημαντικό εργαλείο των διαδικασιών κοινωνικής ένταξης. Η κατανόηση των πολύπλοκων πτυχών της κοινωνικής ένταξης και του αποκλεισμού μπορούν να συμβάλουν στην προσαρμογή και άλλων υφιστάμενων δεδομένων στο κατάλληλο πλαίσιο και να χρησιμεύσουν ως ένα πρώτο βήμα προς την αντιμετώπιση των προβλημάτων στην πράξη.

Προώθηση της ουσιαστικής συμμετοχής των Ρομά σε δραστηριότητες που τους επηρεάζουν

Η συμμετοχή είναι μία από τις «10 κοινές βασικές αρχές για την ένταξη των Ρομά» της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η συμμετοχή των Ρομά στον σχεδιασμό, σε τοπικό επίπεδο, των έργων, των στρατηγικών και των προσπαθειών ένταξης που αποσκοπούν στη στήριξή τους, αποτελεί βασική προϋπόθεση για την επιτυχή εφαρμογή τους. Οι τρόποι συμμετοχής μπορούν να διαφέρουν σε βάθος και σε ένταση. Για παράδειγμα, οι δημόσιες αρχές ενδέχεται να καλούν κατοίκους να συμμετέχουν σε οργανωμένες συναντήσεις ή να συνεισφέρουν σε διαδικασίες λήψης αποφάσεων ή να συμμετέχουν σε δράσεις υλοποίησης. Η έρευνα δείχνει ότι η δημιουργία ενός χώρου όπου οι άνθρωποι μπορούν να συνεργάζονται με ουσιαστικό τρόπο, να μαθαίνουν πώς να κάνουν συμβιβασμούς και να βρίσκουν κοινές λύσεις μπορεί να είναι δύσκολο εγχείρημα. Η υλοποίησή του απαιτεί εμπειρία και δεξιότητα.

Η αφύπνιση του ενδιαφέροντος των ανθρώπων σε τοπικό επίπεδο και η συμμετοχή τους σε πρωτοβουλίες μπορεί να αποτελεί μεγάλη πρόκληση. Οι άνθρωποι αυτοί θέλουν να γνωρίζουν τον τρόπο με τον οποίο οι προγραμματισμένες δράσεις μπορούν να ανταποκριθούν στις πιο πιεστικές τους

ανάγκες και η συμμετοχή σε τέτοια έργα μπορεί ενίοτε να φαντάζει αποκομμένη από τα καθημερινά τους προβλήματα. Η επίτευξη συμφωνιών επί συγκεκριμένων στόχων και η παροχή απτών αποτελεσμάτων που συνεπάγονται πραγματικά οφέλη για τους ανθρώπους, όσο περιορισμένα και αν είναι αυτά, είναι ένας τρόπος διασφάλισης της συμμετοχής σε έργα και σε διάφορες άλλες δραστηριότητες ένταξης. Η αντιμετώπιση βασικών αναγκών, όπως η κατάλληλη στέγαση, η πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη, στην εκπαίδευση και στην απασχόληση, μπορεί επίσης να είναι σημαντική πριν από την ανάληψη δράσης για πιο αφηρημένες μορφές ανάπτυξης της κοινότητας. Σύμφωνα με την έρευνα, για να στηριχθεί η ενεργός συμμετοχή των ανθρώπων σε τοπικό επίπεδο, είναι απαραίτητο να καλλιεργηθεί εμπιστοσύνη μεταξύ των κοινοτήτων Ρομά και των τοπικών αρχών, να ξεπεραστούν τα μοτίβα τυπολατρικής συμμετοχής, να επιλυθούν συγκρούσεις ή αυξανόμενες εντάσεις και να συνειδητοποιήσουμε ότι η συμμετοχή δεν μπορεί να είναι αποτέλεσμα επιβολής.

Λίλλη - κοινωνικοί λειτουργοί της AFEJI συμμετέχουν σε συνάντηση των ομάδων έκφρασης έξω από σπίτια οικογενειών Ρομά. Οι ομάδες έκφρασης έδωσαν τη δυνατότητα στους Ρομά να εκφράσουν τους προβληματισμούς, τις ανάγκες και τις ιδέες τους (© FRA)

Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία διότι πολλοί δήμοι και τοπικές κοινότητες έχουν απογοητευθεί μετά από χρόνια κατά τα οποία έχει σημειωθεί περιορισμένη μόνο ή και καθόλου πρόοδος σε ό,τι αφορά την ένταξη των Ρομά. Λίγοι δήμοι είναι πρόθυμοι ή ικανοί να επενδύσουν σημαντικά σε αλλαγές και οι αντίστοιχες κοινότητες δεν είναι πάντα έτοιμες να εμπλακούν ενεργά στη διαδικασία. Η έρευνα δείχνει ότι η επικέντρωση σε επιτυχή προηγούμενα έργα και η προθυμία και το ανοιχτό

πνεύμα ορισμένων τοπικών αρχών όσον αφορά την ανάληψη δράσεων για την ένταξη των Ρομά είναι απαραίτητες προϋποθέσεις για τον σχεδιασμό νέων δραστηριοτήτων και την ειλικρινή συμμετοχή των τοπικών φορέων. Η έρευνα δείχνει επίσης ότι η ανάπτυξη και η εφαρμογή μεθόδων υλοποίησης που αντικατοπτρίζουν τις τοπικές ιδιαιτερότητες, καθώς και τις ιδιαίτερες ανάγκες των εμπλεκόμενων ατόμων, μπορούν να οδηγούν σε πιο επιτυχή αποτελέσματα των έργων. Η ανταπόκριση στις ιδιαίτερες ανάγκες των γυναικών Ρομά – και η απόδοση σε αυτές ενός πραγματικού ρόλου στα έργα – είναι ιδιαίτερα σημαντική. Με άλλα λόγια, δεν υπάρχει μία και μοναδική λύση σε ό,τι αφορά την ένταξη των Ρομά.

Πολλά μέλη των τοπικών κοινοτήτων δεν ρωτήθηκαν ποτέ τι χρειάζονται και πολλοί από αυτούς είχαν συνηθίσει στον ρόλο του παθητικού αποδέκτη των έργων ή προγραμμάτων κοινωνικής ένταξης, πάντα με την ιδιότητα των δικαιούχων στο πλαίσιο πρωτοβουλιών που σχεδιάζονταν και εφαρμόζονταν από φορείς εκτός της κοινότητας. Στις περισσότερες περιπτώσεις ερμήνευαν τη συμμετοχή ως παρουσία σε μια συνάντηση, σε ένα πρόγραμμα κατάρτισης, σε ένα εργαστήριο ή ως προσωρινή απασχόλησή τους για την εκτέλεση δραστηριοτήτων που δεν είχαν αναπτύξει οι ίδιοι. Λόγω της περιορισμένης εμπειρίας από ουσιαστικότερες μορφές συμμετοχής, είναι αναγκαία η στήριξη και η ενίσχυση της ικανότητας των μελών των κοινοτήτων ώστε να μπορούν να διεκδικούν τα δικαιώματά τους για ενεργό συμμετοχή σε έργα που τους αφορούν και να νιώθουν ικανοί να εκφράσουν τις ανάγκες τους. Αυτό σημαίνει ότι οι εθνικές ή τοπικές αρχές πρέπει επίσης να εμπλέκουν ειδικούς οι οποίοι μπορούν να επικοινωνούν αποτελεσματικά με τις τοπικές κοινότητες.

Γνώμη 1 του FRA

Τα κράτη μέλη, και ιδίως οι τοπικές αρχές, πρέπει να δημιουργήσουν συνθήκες που ευνοούν την ουσιαστική συμμετοχή των Ρομά σε προσπάθειες ένταξης σε τοπικό επίπεδο. Οι τοπικές αρχές και τυχόν φορείς που υλοποιούν έργα ή μέτρα κοινωνικής ένταξης πρέπει να παρουσιάζουν με σαφή τρόπο τους σκοπούς και τους στόχους, τα συγκεκριμένα αποτελέσματα και τους δεσμευτικούς όρους κάθε δράσης κοινωνικής ένταξης ώστε να κινητοποιούν και να διατηρούν ζωντανό το ενδιαφέρον των κατοίκων σε τοπικό επίπεδο. Πρέπει επίσης να καταβάλλουν ιδιαίτερες προσπάθειες προκειμένου να διασφαλίζουν ότι η συμμετοχή δεν καταλήγει σε μια επιφανειακή διαδικασία εντυπωσιασμού. Αυτό σημαίνει συνεργασία με τις τοπικές κοινότητες και στήριξη τους προκειμένου να συμμετέχουν στη λήψη αποφάσεων ώστε να εκφράζεται και η δική τους οπτική σε ό,τι αφορά τις στρατηγικές, τα σχέδια δράσης και τα έργα ένταξης σε τοπικό επίπεδο.

Όλα αυτά καταδεικνύουν το βασικό δίδαγμα: η συμμετοχή πρέπει να έχει ουσιαστικό νόημα. Αυτό σημαίνει αντιμετώπιση ζητημάτων που συνδέονται με τις ανάγκες των ανθρώπων και απόδοση σε αυτούς ενός πραγματικού ρόλου σε ό,τι αφορά τον καθορισμό και την εκπλήρωση των στόχων που προβλέπονται από στρατηγικές, πολιτικές και έργα για την κοινωνική ένταξη. Οι τοπικές αρχές και άλλοι φορείς που υλοποιούν έργα ή μέτρα κοινωνικής ένταξης πρέπει να διασφαλίζουν την επιλογή και υλοποίηση μορφών συμμετοχής με τις οποίες αποφεύγεται μια επιφανειακή προσέγγιση εντυπωσιασμού. Η ουσιαστική και βαθιά συμμετοχή προϋποθέτει επίσης χρόνο ώστε να μπορούν οι συμμετέχοντες να αναπτύξουν την επικοινωνιακές και άλλες δεξιότητές τους.

Γνώμη 2 του FRA

Οι τοπικές αρχές και οι υπεύθυνοι υλοποίησης των έργων πρέπει να λαμβάνουν υπόψη πτυχές που σχετίζονται με το φύλο ώστε να εντοπίζουν τυχόν εμπόδια στη συμμετοχή των γυναικών σε δραστηριότητες και να εκπονούν στρατηγικές για την υπέρβασή τους. Η χρονική στιγμή και οι τόποι διεξαγωγής συναντήσεων και δραστηριοτήτων πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τις ειδικές περιστάσεις και τις ανάγκες των εκάστοτε κοινοτήτων. Προσοχή πρέπει επίσης να δίνεται στον τρόπο με τον οποίο αυτά μπορούν να επηρεάσουν ιδίως τις γυναίκες και τα παιδιά Ρομά, οι οποίοι ενδέχεται να είναι λιγότερο διαθέσιμοι για συμμετοχή ή να έχουν άλλους προβληματισμούς, με αντίκτυπο στην ικανότητα αυτών των ομάδων για συμμετοχή.

Καλλιέργεια εμπιστοσύνης μεταξύ κοινοτήτων ώστε να διασφαλίζεται η επιτυχία

Η εμπιστοσύνη μεταξύ των ενδιαφερομένων –ή η έλλειψη εμπιστοσύνης– επηρεάζει την υλοποίηση των έργων ένταξης. Η ανάπτυξη των υφιστάμενων σχέσεων συνιστά σημαντικό στοιχείο για τη συνεργασία με τις τοπικές κοινότητες. Όταν οι κοινότητες εμπιστεύονται τους ανθρώπους που υλοποιούν τα έργα, υπάρχουν περισσότερες πιθανότητες να συμμετέχουν σε δραστηριότητες έργων και να μοιράζονται ανοιχτά τις σκέψεις και τις απόψεις τους. Ως αποτέλεσμα, οι παρεμβάσεις καταλήγουν σε πιο συγκεκριμένα και ουσιαστικά αποτελέσματα. Η έρευνα δείχνει ότι όταν οι τοπικές παρεμβάσεις δεν ανταποκρίνονται στις προσδοκίες περί αντιμετώπισης των αναγκών των ανθρώπων, αυτό οδηγεί τελικά σε απώλεια εμπιστοσύνης και, εν τέλει, σε έλλειψη κινήτρου για τη συνέχιση της συμμετοχής.

Η ανάπτυξη της εμπιστοσύνης και ο εντοπισμός των κατά τόπους «βασικών υπεύθυνων προώθησης», οι οποίοι έχουν αναπτύξει σχέσεις εμπιστοσύνης με τις κοινότητες, είναι μια δύσκολη και περίπλοκη διαδικασία. Σε περιοχές όπου οι ειδικοί εισέρχονται στις κοινότητες ως «παρείσακτοι», άγνωστοι στις τοπικές κοινότητες, είναι αναγκαίο να επενδύεται σημαντικός χρόνος και ενέργεια για τη δημιουργία και ανάπτυξη σχέσεων εμπιστοσύνης. Σε περιοχές όπου οι προσπάθειες ένταξης υλοποιούνται από ήδη έμπιστα πρόσωπα και βασίζονται σε υφιστάμενα δίκτυα και σχέσεις εμπιστοσύνης, μπορούν να οργανώνονται δραστηριότητες με συντομότερα χρονοδιαγράμματα και να αναπτύσσονται συνεργασίες με τους ανθρώπους μέσα από πιο συμμετοχικές διαδικασίες. Η επίτευξη πραγματικών αλλαγών που ανταποκρίνονται στις ανάγκες της κοινότητας και η αντιμετώπιση κοινών προβληματισμών μεταξύ Ρομά και μη-Ρομά πολιτών με διαφανείς διαδικασίες έχουν επίσης σημασία προκειμένου να διασφαλίζεται η βιωσιμότητα της εμπιστοσύνης και της συμμετοχής.

Στάρα Ζαγκόρα – κάτοικος της περιοχής Λόζενετς συζητούν για την ιδανική τους κατοικία και την κατοχή ενός πρότυπου σπιτιού σε συζήτηση ομάδας εστίασης τον Φεβρουάριο του 2016 (©FRA)

Γνώμη 3 του FRA

Τα κράτη μέλη πρέπει να κινητοποιούν εθνικούς πόρους και χρηματοδότηση από την ΕΕ ώστε να στηρίζουν τις τοπικές αρχές και τις οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών που δουλεύουν με τους Ρομά για την αντιμετώπιση των τοπικών αναγκών με συγκεκριμένο τρόπο. Πρέπει να στηρίζουν συμμετοχικές προσεγγίσεις στη συνεργασία με τους Ρομά και να ενσωματώνουν μηχανισμούς συμμετοχής για την ανάπτυξη πολιτικών και στρατηγικών σε τοπικό επίπεδο. Για να το πετύχουν αυτό, θα πρέπει να βασίζονται σε υφιστάμενα δίκτυα και σχέσεις εμπιστοσύνης, να δίνουν σημασία στον ρόλο των βασικών υπευθύνων προώθησης και στον χρόνο που χρειάζεται για την ανάπτυξη σχέσεων εμπιστοσύνης με τις κοινότητες και να εμπλέκουν και πολίτες μη-Ρομά σε ζητήματα κοινού ενδιαφέροντος.

Επικοινωνία μέσα από διαφανείς και προσιτούς τρόπους για την διαχείριση των προσδοκιών

Η κατάλληλη και προσαρμοσμένη επικοινωνία όσον αφορά τις πολιτικές, τις στρατηγικές και τα έργα σε τοπικό επίπεδο είναι ζωτικής σημασίας για τη διαχείριση των προσδοκιών των πολιτών και την επιτυχή εφαρμογή των προσπαθειών ένταξης. Το πώς οι στόχοι, οι μέθοδοι και οι περιορισμοί ενός έργου κοινοποιούνται στις τοπικές κοινότητες είναι σε πολλές περιπτώσεις εξίσου σημαντικό με την ίδια την πληροφορία. Ενίοτε, πληροφορίες που η μία πλευρά θεωρεί σαφείς και απλές μπορούν να γίνονται αντιληπτές ή να ερμηνεύονται με διαφορετικό τρόπο από άλλους. Τέτοιες (παρ)ερμηνείες αποδίδονται συχνά στον τρόπο με τον οποίο κοινοποιούνται βασικές πληροφορίες τόσο εντός της κοινότητας όσο και μεταξύ των κοινοτήτων.

Οι δυναμικές εντός των περιοχών καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τους τρόπους και τα μέσα επικοινωνίας, καθώς και τα μηνύματα που εκπέμπονται. Η ορθή κατανόηση της εκάστοτε δυναμικής είναι πολύ σημαντική εάν αναλογιστούμε ότι πολλά μέλη τοπικών κοινοτήτων έχουν συχνά περιορισμένη εμπειρία και ικανότητα συμμετοχής. Οι υπεύθυνοι υλοποίησης των έργων οφείλουν να διασφαλίζουν ότι όλες οι πληροφορίες σχετικά με τη συμμετοχή των κοινοτήτων σε έργα, δραστηριότητες ένταξης ή πολιτικές και στρατηγικές σε τοπικό επίπεδο κοινοποιούνται στους συμμετέχοντες με τρόπο προσιτό και κατανοητό. Αυτό μπορεί να συνεπάγεται τη χρήση προσιτής γλώσσας στη μητρική γλώσσα των συμμετεχόντων, ενίοτε απαλλαγμένη από ειδική ορολογία, και συχνή επανάληψη του μηνύματος ώστε να διασφαλίζεται η ισότιμη και πλήρης κατανόηση από όλους των προγραμματιζόμενων και των υλοποιούμενων δράσεων, καθώς και του τρόπου και των όρων υλοποίησής τους. Η έρευνα δείχνει περαιτέρω ότι η επικοινωνία σε προσωπικό επίπεδο είναι πιο αποτελεσματική σε σχέση με τους διαύλους έμμεσης, δηλαδή ομαδικής επικοινωνίας, όπως τα ενημερωτικά δελτία, οι εκπομπές και τα φυλλάδια, όταν επιδιώκεται η κινητοποίηση και η διατήρηση του κινήτρου των τοπικών κοινοτήτων για συμμετοχή σε προσπάθειες ένταξης.

Μέτρα για την ενίσχυση της διαφάνειας στην επικοινωνία όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο υλοποιούνται οι δράσεις και λαμβάνονται οι αποφάσεις είναι σημαντικά προκειμένου να αντιμετωπίζονται σωστά οι προσδοκίες και να διασφαλίζεται μια κοινή από όλους κατανόηση. Οι ρόλοι και οι ευθύνες, όπως και οι σχετικοί περιορισμοί

τους, πρέπει να γνωστοποιούνται προσεκτικά ώστε να αποφεύγεται η απώλεια εμπιστοσύνης μετά από πιθανή αδυναμία ανταπόκρισης σε υπερβολικά υψηλές προσδοκίες όσον αφορά τα αποτελέσματα ενός έργου ή μιας πολιτικής.

Μέγαρα – ο Δήμαρχος επισκέπτεται τον καταυλισμό των Ρομά κατά τη διάρκεια συνάντησης με σκοπό να εξηγήσει την ερευνητική διαδικασία και να ενθαρρύνει τη συμμετοχή. Παρόμοιες δραστηριότητες προσέγγισης έλαβαν συχνά χώρα στον καταυλισμό (©FRA)

Γνώμη 4 του FRA

Οι τοπικές αρχές και οι υπεύθυνοι υλοποίησης των έργων πρέπει να λαμβάνουν μέτρα ώστε να διασφαλίζεται ότι οι πληροφορίες που αφορούν τα έργα και τις τοπικές πολιτικές χαρακτηρίζονται από διαφάνεια και σαφήνεια και κοινοποιούνται με τρόπο προσιτό και κατανοητό. Οι μέθοδοι επικοινωνίας πρέπει να επιλέγονται και να εφαρμόζονται με τρόπο κατάλληλο για την αντιμετώπιση των προσδοκιών και τη στήριξη της συμμετοχής των ανθρώπων σε τοπικό επίπεδο σε έργα και άλλες προσπάθειες ένταξης.

Η σημασία των κοινοτικών σχέσεων για τον καλύτερο σχεδιασμό των προσπαθειών ένταξης

Η έρευνα φανερώνει ορισμένες ενδιαφέρουσες τάσεις σε ό,τι αφορά τις κοινοτικές σχέσεις οι οποίες μπορούν να επηρεάσουν όχι μόνο την επιλογή των τεχνικών συμμετοχής και ενεργού δράσης αλλά και τα αποτελέσματα και την επιτυχία των κατά τόπους παρεμβάσεων. Οι σχέσεις εντός κοινοτήτων μεταξύ Ρομά, οι εντάσεις μεταξύ Ρομά και μη-Ρομά πολιτών, οι σχέσεις ισχύος μεταξύ κοινοτήτων και τοπικών αρχών, ο ρόλος και η προθυμία των τοπικών αρχών και ορισμένες άλλες δυναμικές σε τοπικό επίπεδο μεταξύ διαφόρων παραγόντων επηρεάζουν συνολικά τα αποτελέσματα των έργων και τον τρόπο με τον οποίο σχεδιάζονται και υλοποιούνται οι τοπικές παρεμβάσεις και στρατηγικές. Η ερευνητική εμπειρία αναδεικνύει επίσης τη σημασία των βασικών υπευθύνων προώθησης, των διαμεσολαβητών και των οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών για τη διευκόλυνση των τοπικών παρεμβάσεων.

Μπολόνια – ντόπιοι Σίντι και Ρομά συζητούν τις απόψεις τους σχετικά με τις κύριες προκλήσεις της κοινωνικής ένταξης και την έλλειψη κοινοτικών εκπροσώπων και διαμεσολαβητών (©FRA)

Οι «βασικοί υπεύθυνοι προώθησης» εντός των τοπικών κοινοτήτων, συχνά λόγω του ρόλου ή της προσωπικότητάς τους, έχουν σημαντική επιρροή στην υλοποίηση και την επιτυχία των τοπικών δραστηριοτήτων. Μπορούν να διαδραματίζουν κομβικό ρόλο στην κινητοποίηση των ανθρώπων για συμμετοχή, στην καλλιέργεια εμπιστοσύνης απέναντι στους υπεύθυνους υλοποίησης των έργων και στις δραστηριότητες των έργων, καθώς και στην ενίσχυση της αξιοπιστίας των έργων. Όταν τα έργα λαμβάνουν υπόψη αυτούς τους βασικούς υπεύθυνους προώθησης, αυτοί μπορούν να συμβάλλουν στην προσέγγιση άλλων μελών της κοινότητας και στη συμμετοχή τους σε τοπικές δραστηριότητες και έργα.

Υπάρχουν πολλοί τρόποι ενδυνάμωσης των ανθρώπων. Η έρευνα προσπαθεί να ενδυναμώσει τις εμπλεκόμενες τοπικές κοινότητες ρωτώντας καταρχάς ποιες είναι οι ανάγκες τους, ενημερώνοντάς τες σχετικά με τα δικαιώματά τους και πώς να τα διεκδικούν και στηρίζοντάς τες ώστε να γίνουν φορείς αλλαγής. Όταν οι άνθρωποι έχουν τη δυνατότητα να εκφράσουν τις απόψεις τους μέσα από διάλογο με τις τοπικές αρχές, αυτό αποτελεί για εκείνους μια καλύτερη ευκαιρία να αγωνιστούν για τα δικαιώματά τους και μπορεί να οδηγήσει σε μεγαλύτερη χειραφέτηση. Οι τοπικές αρχές μαθαίνουν πώς να ακούν τις ανάγκες και τις απόψεις των πολιτών τους και οι πολίτες μαθαίνουν πώς να αναπτύσσουν πιο ρεαλιστικές προσδοκίες. Το σημαντικότερο, η έρευνα δείχνει ότι, μέσω της ενδυνάμωσης οι άνθρωποι μπορούν να υπερβούν τη στερεοτυπική εικόνα των Ρομά ως αιώνιων θυμάτων και ενθαρρύνονται ώστε να διεκδικούν ισότιμα το μερίδιό τους στην κοινωνική ανάπτυξη και πρόοδο. Ειδικότερα, εστιασμένες δράσεις για την ενδυνάμωση γυναικών και νέων Ρομά αποτέλεσαν σε ορισμένες περιοχές σημαντικό στοιχείο της επιτυχίας των έργων.

Γνώμη 5 του FRA

Τα κράτη μέλη και οι τοπικές αρχές πρέπει να στηρίζουν τους υπεύθυνους υλοποίησης των έργων προκειμένου αυτοί να χαρτογραφούν το πλαίσιο, τις κοινοτικές δυναμικές και τις σχέσεις ισχύος σε τοπικό επίπεδο, πριν από τον σχεδιασμό και την υλοποίηση των έργων. Οι τοπικές αρχές πρέπει να ορίζουν «βασικούς υπεύθυνους προώθησης» και να συνεργάζονται μαζί τους ώστε να προσεγγίζουν κοινότητες και να ενισχύουν την αξιοπιστία των προσπαθειών ένταξης σε τοπικό επίπεδο. Οι τοπικές αρχές πρέπει επίσης να δημιουργούν τον χώρο όπου μπορεί να ακουστεί η φωνή του καθενός και, ιδίως, να καταβάλλουν στοχευμένες προσπάθειες για την ενδυνάμωση γυναικών και νέων Ρομά.

Ενσωμάτωση συμμετοχικών προσεγγίσεων και ευελιξίας στους μηχανισμούς χρηματοδότησης και στον σχεδιασμό των έργων

Η έρευνα παρέχει πολύτιμη γνώση σχετικά με το πώς οι τοπικές δράσεις μπορούν να σχεδιάζονται, να υλοποιούνται και να παρακολουθούνται καλύτερα, καθώς και πώς να εντοπίζονται ζητήματα και πιυχές που πρέπει να αποφεύγονται. Υπάρχει μια σειρά διδαγμάτων που μπορούν να βελτιώσουν τη χρήση των πόρων, είτε αυτοί προέρχονται από τοπικούς προϋπολογισμούς, από εθνικά κονδύλια χρηματοδότησης, από τα Ευρωπαϊκά Διαρθρωτικά και Επενδυτικά Ταμεία (ΕΔΕΤ), ή από άλλες πηγές χρηματοδότησης. Οι συμμετοχικές προσεγγίσεις είναι ιδιαίτερα σημαντικές κατά την υλοποίηση έργων σε περιοχές όπου προηγούμενες πρωτοβουλίες δεν κατόρθωσαν να φτάσουν στους ανθρώπους σε τοπικό επίπεδο και να στηρίξουν τους Ρομά και όπου οι κοινότητες βίωσαν πολλές φορές την απογοήτευση. Σύμφωνα με την έρευνα, η προώθηση των δραστηριοτήτων μικρής κλίμακας σε επίπεδο κοινότητας, μεταξύ των οποίων η ευαισθητοποίηση σε θέματα δικαιωμάτων και πολιτισμικής αλληλεπίδρασης, οι στοχευμένες παρεμβάσεις προς την πλευρά τόσο των Ρομά όσο και των μη-Ρομά πολιτών, καθώς και η υιοθέτηση πιο ευέλικτων πλαισίων και μακρύτερων χρονοδιαγραμμάτων, θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε ουσιαστικά αποτελέσματα και να αλλάξουν την κατάσταση των Ρομά σε τοπικό επίπεδο. Η ανάπτυξη παρεμβάσεων σε τοπικό επίπεδο, όχι αποκομμένων αλλά εντός του ευρύτερου πλαισίου των έργων κοινωνικής ένταξης για Ρομά και κοινότητες σε περιθωριακές ή ευάλωτες καταστάσεις, είναι εξίσου σημαντική ώστε να διασφαλίζεται πιο μακροπρόθεσμος και βιώσιμος αντίκτυπος. Τα έργα είναι περισσότερο επιτυχή όταν βασίζονται σε υφιστάμενες σχέσεις εμπιστοσύνης και αλληλεγγύης, οι οποίες τονώνουν και ενισχύουν τον κοινωνικό ιστό, τόσο εντός της κοινότητας όσο και μεταξύ των κοινοτήτων.

Η έρευνα τονίζει επίσης ότι για τα έργα και τις δράσεις ένταξης που υλοποιούνται σε επίπεδο κοινότητας δεν προβλέπονται πάντα επαρκή χρονοδιαγράμματα ώστε να παρέχεται αρκετός χρόνος για τις διαδικασίες συμμετοχής, την ανάπτυξη εμπιστοσύνης, την εκπαίδευση και την ανάπτυξη ικανοτήτων των συμμετεχόντων, την παρακολούθηση και την αξιολόγηση ή την ευελιξία όσον αφορά την προσαρμογή του στόχου ή της κατεύθυνσης των δραστηριοτήτων. Η πρόβλεψη περισσότερου χρόνου και ευελιξίας για συμμετοχικές προσεγγίσεις και κυκλικές διαδικασίες που δίνουν τη δυνατότητα

αναθεώρησης και αναπροσαρμογής των έργων βοηθά επίσης στην επίτευξη πιο μακροπρόθεσμων και ουσιαστικών αποτελεσμάτων.

Συνήθως οι τρέχοντες μηχανισμοί χρηματοδότησης επικεντρώνονται επίσης σε μετρήσιμες εκροές και αποτελέσματα για τον προσδιορισμό της επιτυχίας των έργων και τη συμμόρφωση προς τις υποχρεώσεις λογοδοσίας απέναντι σε δωρητές και χρηματοδοτικούς μηχανισμούς. Ωστόσο, δεν είναι όλα τα ουσιαστικά αποτελέσματα μετρήσιμα μέσω ποσοτικών δεικτών. Η καταγραφή του σημαντικού αντίκτυπου των συμμετοχικών διαδικασιών και των λιγότερο διακριτών αποτελεσμάτων, όπως η ενδυνάμωση και οι αλλαγές στον κοινωνικό ιστό των κοινοτήτων, είναι δύσκολη και απουσιάζει κατά κανόνα από τις αξιολογήσεις και τις αποτιμήσεις των έργων. Η αξία της υλοποίησης συμμετοχικών προσεγγίσεων κινδυνεύει να χαθεί εάν δεν αντικατοπτρίζεται στους επίσημους μηχανισμούς υποβολής εκθέσεων των έργων.

Παβλικένι - η τοπική παρέμβαση επικεντρώθηκε σε εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες, μεταξύ των οποίων η στήριξη της συμμετοχής στην προσχολική εκπαίδευση (©FRA)

Γνώμη 6 του FRA

Τα κράτη μέλη και οι τοπικές αρχές πρέπει να διασφαλίζουν τη σύνδεση μεταξύ των έργων σε τοπικό επίπεδο και των ευρύτερων εθνικών, περιφερειακών και τοπικών πολιτικών και στρατηγικών ένταξης, για τη διασφάλιση πιο μακροπρόθεσμου και βιώσιμου αντίκτυπου.

Τα κράτη μέλη και οι τοπικές αρχές πρέπει να διασφαλίζουν ότι για τα έργα και τις δράσεις ένταξης που υλοποιούνται σε επίπεδο κοινότητας προβλέπονται επαρκή χρονοδιαγράμματα ώστε να παρέχεται αρκετός χρόνος για τις διαδικασίες συμμετοχής, την εδραίωση εμπιστοσύνης, την εκπαίδευση και την ανάπτυξη ικανοτήτων των συμμετεχόντων, την παρακολούθηση και την αξιολόγηση. Πρέπει επίσης να στηρίζουν συμμετοχικά έργα που συνδυάζουν την εξέταση ποσοτικών αποτελεσμάτων με μία πιο ολιστική αντίληψη της ενεργού δράσης και της συμμετοχής. Η μετατόπιση από την επικέντρωση σε αναμενόμενα αποτελέσματα και εκροές προς τη διαδικασία της υλοποίησης μπορεί να επιφέρει μια πολύ ουσιαστικότερη αλλαγή στις ζωές των ανθρώπων που επιδιώκουν να βοηθήσουν τέτοιου είδους έργα και δραστηριότητες.

Η παρούσα έκθεση παρουσιάζει τη βασική γνώση που συγκεντρώθηκε κατά τη διάρκεια υλοποίησης έργου του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ σχετικά με την τοπική δράση για την ένταξη των Ρομά, το οποίο αφορά την αναζήτηση των βέλτιστων δυνατών τρόπων συμμετοχής των Ρομά σε προσπάθειες ένταξης σε τοπικό επίπεδο. Μέσα από τη σύμπραξη τοπικών αρχών και κατοίκων, ιδίως Ρομά, το έργο διερεύνησε ποιες πτυχές αποδίδουν και ποιες όχι, καθώς και τους λόγους για τους οποίους συμβαίνει αυτό. Οι 21 περιοχές στα 11 κράτη μέλη που καλύπτονται από την έρευνα αφορούσαν διάφορα τοπικά πλαίσια, ανάγκες και προκλήσεις. Ωστόσο, οι εμπειρίες σε όλες τις περιοχές ανέδειξαν την ανάγκη καλύτερης χρήσης των πόρων προκειμένου να επιτευχθούν ουσιαστικές βελτιώσεις στις ζωές των Ρομά σε ολόκληρη την ΕΕ.

Η παρούσα έκθεση περιγράφει τα κύρια διδάγματα που αντλήθηκαν κατά τη διάρκεια της έρευνας, δίνοντας τη δυνατότητα βελτίωσης του σχεδιασμού, της υλοποίησης και της παρακολούθησης των προσπαθειών ένταξης σε τοπικό επίπεδο – προς όφελος όλων των ανθρώπων που εξακολουθούν να ζουν στο περιθώριο της κοινωνίας, είτε Ρομά είτε άλλων.

Περαιτέρω πληροφορίες:

Για την πλήρη έκθεση του FRA *Working with Roma: participation and empowerment of local communities*, βλ.: <http://fra.europa.eu/en/publication/2018/empowering-roma>.

Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το έργο και τις μελέτες περιπτώσεων περιοχών στα αγγλικά και στις εθνικές γλώσσες, καθώς και βίντεο από κάθε συμμετέχουσα περιοχή και λοιπό υλικό, επισκεφθείτε την ιστοσελίδα του έργου: <http://fra.europa.eu/en/project/2015/local-engagement-roma-inclusion-leri-multi-annual-roma-programme>.

Βλ. επίσης τις συναφείς δημοσιεύσεις του FRA:

- FRA (2018), *Transition from education to employment of young Roma in nine EU Member States*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων (διαθέσιμο στα αγγλικά)
- FRA (2018), *Anti-Gypsyism as a barrier to Roma inclusion*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων (διαθέσιμο στα αγγλικά)
- FRA (2016), *Δεύτερη έρευνα της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με τις μειονότητες και τις διακρίσεις (EU-MIDIS II) – Επιλεγμένα πορίσματα για τους Ρομά*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων (διαθέσιμο σε 22 γλώσσες)

Επισκόπηση των δραστηριοτήτων του FRA στον τομέα των δικαιωμάτων των Ρομά διατίθεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://fra.europa.eu/en/theme/roma>.

Υπηρεσία Εκδόσεων

FRA – ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Schwarzenbergplatz 11 – 1040 Vienna – Αυστρία
T +43 158030-0 – F +43 158030-699
fra.europa.eu – info@fra.europa.eu
[facebook.com/fundamentalrights](https://www.facebook.com/fundamentalrights)
[linkedin.com/company/eu-fundamental-rights-agency](https://www.linkedin.com/company/eu-fundamental-rights-agency)
twitter.com/EURightsAgency

Φωτογραφίες (εξώφυλλο & εσωτερικό, από αριστερά προς δεξιά):
© FRA-LERI_Stara_Zagora· FRA-LERI_Hrabusice· FRA-LERI_Sokolov.

Για κάθε χρήση ή αναπαραγωγή φωτογραφιών ή άλλου υλικού που δεν υπόκειται στους κανόνες του FRA για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας, πρέπει να ζητείται άδεια απευθείας από τους κατόχους των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας.

Print: ISBN 978-92-9474-487-6, doi:10.2811/222574
PDF: ISBN 978-92-9474-485-2, doi:10.2811/212665